

הרב מאיר ברקוביץ

אדנות ושם יקוק - קרי וכתוב

הלכה פשוטה היא, ששם הוי"ה (יקוק) אינו נאמר על ידינו כפי כתיבתו אלא קריאתו היא באדנות (אדני-י)¹. בדברינו ננסה לעמוד על היחס בין צורת השם בכתיבתו לבין צורת קריאתו.

"לעלם כתיב"

במסכת פסחים דף נ, ע"א למדנו:

"ושמו אחד, מאי אחד, אטו האידנא לאו שמו אחד הוא? אמר רב נחמן בר יצחק: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה - נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעולם הבא כולו אחד - נקרא ביו"ד ה"י, ונכתב ביו"ד ה"י. סבר רבא למדרשה בפירקא. אמר ליה ההוא סבא: לעלם כתיב.

רבי אבינא רמי: כתיב, (שמות ג') 'זה שמי לעלם, וזה זכרי לדר דרי'. אמר הקדוש ברוך הוא: לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"א, ונקרא אני באל"ף דל"ת"².

לפנינו מקור ההלכה הנ"ל. 'ההוא סבא' סבור שכתובת המילה 'לעולם' בכתיב חסר 'לעלם' מרמזת על משמעות נוספת למילה זו - 'לעלם' שמשמעותה להסתיר (את שם ה')³. בא רבי אבינא והוסיף: 'זה שמי לעולם, וזה זכרי לדר דרי? ורשיי במקום מפרש קושיא זו בשני אופנים, וזה לשונו: "כתיב זה שמי לעלם -

1. ראה למשל: יומא דף סט, ע"ב: "אמר ליה: אין אומרים שם המפורש בגבולים". ובית יוסף או"ח סימן תרכא: "...אלא אנו קורין הפסוק בכינויו כמו שדרכנו לקרותו תמיד זהו פירוש ואין אנו הוגים את השם באותיותיו". ובמשנה ברורה סימן ה סק"ב: "כי השם הנכבד והנורא אסור לקרותו ככתבו כמשאחז"ל ההוגה את השם באותיותיו אין לו חלק לערה"ב...".

2. עיי' "העמק דבר" שמות ג', טו היכן רמזים בפסוק זה שם יקוק ואדנות.

3. מפשטות דברי הגמרא נראה שדברי ההוא סבא עוסקים באיסור לדרוש את פירוש השם ברבים ולא לאיסור להגות השם ככתבו (וראה למשל מהרש"א וכן בפירוש "ענף יוסף", ליעין יעקב" שם בד"ה למדרשה בפירקא). אמנם עיי, למשל - רמב"ן בחידושו למסכת שבעות (דף כט, ע"א) רשב"א לנדריים (דף כה, ע"א) פני יהושע ברכות (דף ו, ע"א) ועוד

זהלמה, וכתוב זה זכרי דמשמע קרייה ולא העלמה⁴, כלומר - חלקי הפסוק סותרים - מצד אחד דרישה להעלים, להסתיר ומצד שני זכרי - להזכיר את השם? ובאופן אחר ממשך רש"י: "לשון אחר: כיון דכתוב זה שמי - פשיטא דזה זכרי, היאך יקרא אלא בשמו? לא כשמי נכתב - שני שמו לימדו, שם הכתיבה ושם הקריאה"⁵.

בכל מקום (פרט למקדש⁶ וכדלקמן) בו כתוב שם יקוק, יש לומר אדנות. יש לחקור - האם קריאת אדנות היא תחליף לקריאת יקוק, כלומר - מילת יקוק מושמטת וכתחליף משתמשים באדנות או שמא ההלכה שלפנינו באה ללמד כיצד יש לקרא יקוק, וההלכה שלפנינו לימדה שאמירת אדנות היא צורת הקריאה של יקוק. לשאלה זו השלכה נוספת. טרם נדון בה נפנה לשאלה דומה, ביחס בין כל קרי וכתוב בתורה.

קרי וכתוב⁷

הרשב"א נשאל כך (שו"ת הרשב"א חלק ז' סימן שסא):
 "שאלת. כיון שאסור לקרות בתורה אפילו אות אחת שלא מן הכתב היאך ש"צ קורא ישכבנה והוא כתוב ישגלנה וכן בכל תיבה שהיא קרי וכתוב שכולן כתובים בתורה כפי המסורת ולא כפי המקרא".

ז"א - השואל התקשה בסתירה הקיימת בין שתי הלכות - מצד אחד קיימת דרישה לקרוא בתורה 'מתוך הכתב' הואיל ויאסור לקרות בתורה... שלא מן הכתב ומצד שני יש מקומות בהם המילה הנאמרת שונה מהמילה הכתובה (בכל קרי וכתוב, והדבר בולט במיוחד בשינויי מילים כגון - אמירת 'ישכבנה' במקום הכתוב 'ישגלנה'). במילים אחרות - כיצד מתקיימת הדרישה לקריאה מתוך הכתב בשעת קריאת 'קרי' לעומת הכתיבה?

ועל כך השיב הרשב"א:

"תשובה. זה הלכה למשה מסיני הוא כמו שאמרו בנדריים פי' אין בין המודר (לו, ע"ב) מקרא סופרים ועיטור סופרים קריין ולא כתיבן וכתובין ולא קריין הלכה⁸ למשה מסיני".

שביחס לאיסור אמירת שם הוי"ה מצטטים את דברי ההוא סבא בלבד.

4. לכאורה לשון הגמרא 'רמי המרמו על סתירה (מבוא התלמוד לרבי שמואל הנגיד: 'ורמיה היא הבאה לקיים שני עניינים והסימן ורמינהו') מסייע לפירוש הראשון.

5. עיי' רש"י בקידושין דף עא אופן שלישי להסביר דברי רבי אבינא.

6. מסכת מידות פ"ז; רמב"ם הל' תפילה י"ד, י.

7. לגבי משמעות קרי וכתוב בתורה, ובעיקר לגבי מקור הקרי וכתובי ראה תשובת הרדב"ז ח"ג, ס"י תקצד.

8. מבואר ברשב"א שאע"פ שבגמ' נזכר קרי ולא כתוב וכתוב ולא קרי הוא הדין לקרי וכתוב. עיי' שו"ת רדב"ז הנ"ל בהערה 7. ועיי' בשו"ת "אגרות משה" או"ח ח"ד סי' כד ובדברי הרב אברהם שפירא שליט"א בספרו "מנחת אברהם" ח"א, סי' ג.

תשובת הרשב"א היא שצורת קריאה זו (קרי וכתוב) היא הלכה למשה מסיני ובכך מתכוון הרשב"א להסיר את הקושי שעמד בפני השואל. כיוצא בזה נפסק בשו"ע או"ח (קמא, ח):

"כל תיבה שהיא קרי וכתוב, הלכה למשה מסיני שתהא נכתבת כמו שהיא בתורה ונקרית בענין (כלומר בצורה) אחר; ומעשה באחד שקרא כמו שהיא כתובה, בפני גדולי הדור: הי"ר יצחק אבוהב והר"ר אברהם ואלאנסי והר"ר שמואל ואלאנסי בנו ז"ל, והתרו בו שיקרא כפי המסורה, ולא רצה, ונדוהו והורידוהו מהתיבה".

אמנם, יש לדון בכוונת הרשב"א בתשובתו הנ"ל ובעקבותיו בכוונת המחבר: בכל קרי וכתוב - האם הלכה למשה מסיני מלמדת שיש כאן חריגה מהדרישה לקריאה מתוך הכתב ובמקום זה הקריאה היא קריאה על פה, או שמא ההלכה לימדה את צורת הקריאה המיוחדת של תיבות אלו, נמצא שלצד השני הקריאה מוגדרת כקריאה מתוך הכתב והל"י שבמקום לקרא ככתוב קוראים כקרי. נפ"מ בין שתי הבנות אלו - האם בעל הקורא חייב להסתכל על תיבת הכתיב? אם זו קריאה בעל פה לכאורה אין מקום לדרישה זו ואילו אם ההלכה היא לקרא מילים אלו שלא ככתיבתן יש צורך לקרא הכתיב תוך (או באמצעות) ראית הכתיב!

יש מקום לפשוט שאלה זו מדברי נושאי הכלים בשו"ע: על דברי המחבר "ונקרית בענין אחר" כתב המג"א (ס"ק ט): "ונקרית בענין אחר - אע"פ שקורא בעל פה שרי".

נראה שהמג"א מרמז לבעיה שהועלתה בתשובת הרשב"א - כיצד רשאים לקרוא בעל פה ותשובתו היא - אע"פ=למרות שקורא על פה שרי. לפנינו שני דיוקים המלמדים שלדעת המג"א קריאת הקרי אינה מתוך הכתב - פתיחת דבריו - 'אע"פ שקורא בעל פה', שכן לצד השני בחקירתנו אין כאן קריאה בעל פה, ועוד - סיום דבריו 'שרי' - מותר! הרי הדבר מחוייב ומה פירוש 'מותר' על כרחנו לפרש בדבריו שההלכה למ"מ לימדה אותנו שדין 'קרי וכתוב' גובר על ההלכה שיש לקרא מתוך הכתב וקריאה זו 'שרי'.

ה"פרי מגדים" במקום כותב שני עקרונות, ונראה שכתב הדברים על גבי דברי המג"א הנ"ל:

א. אם חסרה מילה או אפילו אות בתורה (אף בתיבת כתיב כגון ישגלנה) הספר פסול כספר תורה חסר, דין זה נכון גם ביחס לחסרון של מילה שהיא כתיב, אף שקריאתה בצורה שונה.

ב. אם נטפה שעוה על המילה (כנ"ל - ישגלנה וכד') אע"פ שהמילה אינה

נראית (אין הדבר פוגם, לדעתו, בכשרות הספר) רשאי לקראה כן?⁹
[המדובר בשבת באופן שאינו יכול/רשאי להסיר השעוה¹⁰].

גישה אחרת אנו מוצאים בדברי רבי אפרים זלמן מרגליות בספרו "שערי אפרים":

"...כן צריך הקורא לקרות אע"פ שמלה זו שהוא קורא קריאה בעל פה הוא שהרי כתוב בתורה בענין אחר ואעפ"כ צריך הוא שיראה בספר התיבה הכתובה שמה, והוא יאמר אותו כפי שהמסורת".

נמצאנו למדים כי נחלקו ה"פרי מגדים" ובעל "שערי אפרים" בשאלה הנ"ל. לדעת ה"פרי מגדים" קריאת 'קרי' היא אמירה בעל פה ואילו לפי ה"שערי אפרים" גם תיבות קרי נקראות מתוך הכתב. ה"משנה ברורה" במקום (ס"ק כז) כתב בשם "מטה יהודה":

"...ולכא משום איסור לקרות בתורה אפילו אות אחת שלא מן הכתב דשאני הכא שכך היא הלכה למשה מסיני".

המשנ"ב, כמג"א לפניו, מתמודד עם הקושי באמירת מילים בע"פ, נראה שתשובתו היא שאין בכך בעיה כי כך ניתנה הלכה למשה מסיני. מלשוננו: 'דשאני הכא' יש להסיק שאין פירושה של ההלכה שצריך לקרא מתוך הכתב, כי אם כן אין כאן 'שאני הכא', אין כאן חריגה מהדין שצריך לקרוא מתוך הכתב (אלא חידוש שאפשר וצריך לקרא מילים בצורה שונה מצורת כתיבתן) ולכן נראה שהמשנ"ב סובר כפרי מגדים ותיבות הקרי נאמרות בע"פ. אולם, בשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"ג ס"י מא) מסתפק בכוונת המג"א והמשנ"ב ופוסק לחומרא - ובמקרה שנטפה שעוה סבור שיש להוציא ספר אחר¹¹.

לסיכום:

יש שתי גישות ביחס בין קרי וכתוב. נפ"מ ביניהן - האם הקורא בתורה חייב להסתכל בתיבת הכתיב אף שהוא אומר על פי הקרי, ופועל יוצא מזה למקרה שנטפה שעוה על תיבת כתיב באופן שא"א לראות הכתוב וא"א להסיר (לפי שעה) - האם אפשר לקרוא מספר זה?

9. לשון הפרמ"ג: "בשו"ת מעיל צדקה בספר תורה שנמצא שעוה על התיבה ואי אפשר לקרות כלל... בע"פ אסור לקרות תיבה אחת, מה שאין כן בקריין וכתבין כהאי גוונא ונדאי שרי לקרות על פה. וצ"ב אם כונתו 'כהאי גוונא' דהטפה שעוה ושרי בדיעבד בלבד".
10. עיי' שדי"ח מערכת המ"ס כלל יב אות יב אם מותר להסיר שעוה, מחשש שמא ימתוק.
11. לאחר דיון בדברי המג"א והמשנ"ב מסכם הגרמ"פ: "יומכין ששני הפירושים דחוקים אין להביא ראיה ולא קושיא מהמג"א ומהמ"ב".

קריאה מתוך הכתב

טרם נחזור לעיקר דיונונו - אמירת שם ה', יש להוסיף עיון בתשובת הרשב"א הנ"ל:

השואל, מניח כדבר פשוט, והרשב"א מסכים אתו בדבר זה, שקריאה בתורה צריכה להיות 'מתוך הכתב' ואסור לקרוא בע"פ. יש לבחון מה מקור הלכה פשוטה זו שבקריאת התורה יש להקפיד על קריאה מתוך הכתב. והיה מקום לומר שדבר זה מונח בגוף התקנה (למשל: עזרא תיקן שיהיו קורין וכו', וסתם קריאה מתוך הכתב, אך אין זה הכרח כלל; שכן במגילה יש חובת קריאה (כפי שעולה מלשון הברכה ובלשון המשנה 'מגלה נקראתי') ואעפ"כ צריך ילפותא המחייבת קריאה מתוך הכתב (ואף לאחר לימוד זה, מגלה חסרה אינה מעכבת הקריאה אע"פ שמיעוטה נקראת בע"פ). והנה ברמב"ם ובשו"ע לא מופיעה הלכה זו בלשון חיובית - שקריאת התורה היא מן הכתב אלא בלשון שלילית, וכך לשון הרמב"ם (הלכות תפילה פרק י"ב הלכה ח):

"הקורא יש לו לדלג ממקום למקום בענין אחד כגון אחרי מות ואך בעשור שבפרשת אמור אל הכהנים, והוא שלא יקרא על פה שאסור לקרות שלא מן הכתב אפילו תיבה אחת" וכו'.

הכס"מ ציין כמקור לדברי הרמב"ם את ההלכה המובאת בגיטין דף ס, ע"ב "דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם על פה". לפי"ז יש להתבונן מהי הנחת היסוד בדברי השואל בתשובת הרשב"א: אמנם קיימת הלכה שיש לקרוא מתוך הכתב אך כל עניינה הוא לא לומר דברים שבכתב - על פה, ואם כן בקרי וכתבי אין כלל בעיה הואיל ובאמירת הקרי אינו אומר דברים שבכתב על פה כי אין לקרי מציאות של 'דברים שבכתב' ייתכן ומדברי השואל בתשובה זו (ומדברי הרשב"א שלא דחה הנחת השואל) יש להסיק שלדעתו קיים דין חיובי המחייב קריאת התורה מתוך הכתב. ואכן נראה שכך דעת ה"אור זרוע" (הלכות שליח ציבור סימן קטז).

[לאחר שכתב שרש"אין להעמיד סומא כשליח ציבור, הוסיף --] "אבל אין קורין את המגילה ואין קורין בספר תורה אע"פ שהן יודעין בגירסא לפי שקריאת המגילה וקריאת ס"ת בעינן מן הכתב ולא בגירסא דנתן גבי מגילה קראה ע"פ לא יצא וגבי ספר תורה כתיב ויקראו בספר תורה אלקים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא וגוי וכך פירשו רבותינו הגאונים".

נמצא שלדברי ה"אור זרועי" יש מקור (בדברי הימים) לחיוב קריאה מתוך הכתב, וי"ל שכך סובר הרשב"א¹².

שם ה'

איתא בסוטה לח, ע"א (בסוגיא העוסקת בהלכות נשיאת כפים):
 "ותניא אידך: כה תברכו את בני ישראל - בשם המפורש, אתה אומר:
 בשם המפורש, או אינו אלא בכינוי? ת"ל: (במדבר ו') וישמו את שמי,
 שמי המיוחד לי; יכול אף בגבולין כן? נאמר כאן וישמו את שמי ונאמר
 להלן (דברים י"ב) לשום את שמו שם, מה להלן בית הבחירה, אף כאן
 בבית הבחירה".

על פסוקים הנאמרים בברכת כהנים נאמר יכה תברכו. בתורה שם ה' מופיע
 בשלושת הפסוקים בצורת יקוק. אעפ"כ חז"ל מעלים אפשרות שניתן לברך
 בכינוי ולא בשם עצמו, ואלמלא פסוק נוסף וישמו את שמי - ישמי המיוחד לי,
 אפשרות זו הייתה מתקבלת. תוסי במקום מתקשים בהו"א שדי באמירת כינוי
 בשעת נשיאת כפים וכאמור, מקרא מלא הוא: "כה תברכו... יברכך השם" וכו'.
 וכך כתבו תוסי (בד"ה או אינו אלא בכינוי):

"או אינו אלא בכינוי - רצינו הלל פי' בספרי בכינוי כגון אל
 חלקים וצלות ולא מסתבר דכיכי תיסק אדעתא לשבשי קרא למימר
 יברכך חלקים במקום שם בן חרבע אותיות אלא בכינוי יש לומר
 כקריאתו באל"ף דל"ה".

נחלקו רבנו הלל ותוסי בפירוש דברי הגמרא 'או אינו אלא בכינוי' - לדעת
 תוסי הכינוי היחיד שיש מקום להשתמש בו (במקום זה) הוא 'אדנות' ואילו רבנו
 הלל מרחיב את האפשרויות לשמות א-ל, חלקים, צבאות (ואפילו לא הזכיר שם
 אדנות!).

הסברים שונים הוצעו ע"י גדולי הדורות למחלוקת ראשונים זו, ונציעם
 בקצרה:

12. ניתן להציע הבנה נוספת בדברי השואל בשו"ת הרשב"א הנ"ל. הרדב"ז בדבריו על היחס
 בין קרי וכתוב (הני"ל הערה 4) כתב: "ואם הכתיבה היא עיקר נמצא קורא המילה על פה
 ואם הקריאה היא עיקר נמצא חסר תיבה אחת ופסול והן כמה קרי וכתוב דאיכא
 בתורה כגון נער נערה, סכת סוכות ורבים כאלה בכלן אתה צריך לומר שהם הלל"מ
 שיכתבו כך ויקראו כך". שאלתו ותשובתו דומים לשאלה בשו"ת הרשב"א ולתשובה
 המופיעה שם. נמצא שהשאלה הורכבה משני חלקים ובחלקה השני הועלתה שאלה - אם
 הקרי עיקר, האם אין כאן יספר תורה חסרי? ועל כך (על שני צדדי השאלה) באה התשובה -
 זו הלכה למשה מסיני ושיכתבו כך ויקראו כך. לפי זה השאלה לא מתייחסת לעצם צורת
 הקריאה אלא להגדרת טיב ספר התורה.

הסבר בעל "אגרות משה" למחלוקת רבנו הלל ותוס'

הרב משה פיינשטיין מסביר את מחלוקת רבנו הלל ותוס' על פי ההנחות הבאות:

א] קרי וכתוב - משמעותו קריאת הכתוב בצורה אחרת (חובה לקרוא מתוך הכתב).

ב] רבנו הלל סובר שקריאת אדנות במקום יקוק אינה כקרי וכתוב אלא הואיל ואסור לומר את השם יש להחליף ולומר אדנות. ולכן יש הו"א, שכאשר אפשר לברך ברכת כהנים בכינוי הרי זה כולל אף שאר כינויים כא-ל, אלקים וכדו' (כי גם באמירת אדנות אין זה קריאת מה שכתוב) ואף שאדנות הוא התחליף העיקרי מ"מ בדיעבד אפשר בשאר כינויים¹³.

ג] דעת תוס' שאדנות מתייחס ליקוק כמו קרי וכתוב, ז"א קריאת הכתוב בצורה אחרת. ולכן אין אפילו הו"א לברך בכינויים אחרים כי בתורה כתוב יקוק שקריאתו היא אדנות.

ד] נפקא מינה: בנטפה שעה על שם יקוק (באופן שבשבת אי אפשר להסירו) לתוס' שאדנות ויקוק כקרי וכתוב, וצריך לקרוא הקרי מתוך הכתב לפי האגרו"מ יש להוציא ספר אחר.

ואילו לרבנו הלל אין צורך להוציא ספר אחר כי אדנות זה תחליף ליקוק ולא קוראים אדנות מן הכתב של יקוק אלא אמירתה על פה.

יש להעיר שב"פתחי שערים", סביב "שערי אפרים" הני"ל (שסובר, שבקרי וכתוב יש להביט בכתב) נכתב כך: "ודומה לשם הקודש שהכתב יקוק ונקרא אדנות"; נמצא שלפי האגרו"מ דעת בעל ה"שערי אפרים" זהה לשיטת תוס' בסוטה (לפיה בקרי וכתוב קוראים את הכתוב והוא הדין לקריאת יקוק באדנות).

הסבר הרב אברהם שפירא שליט"א למחלוקת רבנו הלל ותוס'

הבנה שונה בדברי רבנו הלל ותוס' הועלתה ע"י הרב הראשי (לשעבר) הרב אברהם שפירא שליט"א בספרו "מנחת אברהם" (ח"א סי' ג). לפני הסבר המחלוקת יש להקדים כמה ידיעות:

א] הרמב"ם הלכות עבודת כוכבים (ב', ז) בדיני מגדף [ועובר על איסור ברכת ה'] פסק כך:

"ואלו הן דיני המגדף, אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד של ארבע אותיות שהוא אלי"ף דל"ת נו"ן יו"ד ויברך אותו

13. לפי פירוש זה - אי הזכרת אדנות בדברי רבנו הלל, אינה בדווקא.

בשם מן השמות שאינם נמחקים שנאמר ונוקב שם ה' על השם המיוחד חייב סקילה ועל שאר הכינויים באזהרה, ויש מי שמפרש שאינו חייב אלא על שם יו"ד היא ואי"ר היא ואני אומר שעל שניהם [כלומר - יקוק ואדנות מ.ב.] הוא נסקל¹⁴. [הכס"מ שם מצוין שהרמ"ה סובר כשיטת היש מי שמפרש].

במשנה בסנהדרין מבואר שמגדף חייב רק כאשר הוא מברך את השם באמירת יכה יוסי את יוסי, כלומר בשימוש בשני שמות - שם המברך ושם המתברך. השם החמור יותר הוא השם המתברך ועליו הדין שלפננו. (גם ביחס לשם המברך שלדברי הר"מ יכול להיות ששם מן השמות שאינם נמחקים נחלקו הראשונים אך אכמ"ל בנקודה). לפנינו שתי שיטות¹⁴ ראשונים בשאלה האם מגדף בשם פירושו רק בשם המיוחד או אף בשם אדנות, לכל הפחות לחיוב סקילה.

14. הגרי"ד סולובייצ'יק בשיעורים לזכר אבא מארי ח"ב (עמ' קעו במהדורת תשמ"ה) סבור שבדברי הרמב"ם שלש שיטות. הדעה הראשונה היא שמגדף חייב אך ורק בשימוש בשם אדנות, והדבר תמוה, לכאורה, איך ייתכן ששם אדנות חמור משם יקוק, ע"ש שיכיון שאין שם הוי"ה מתבטא בגבולין כלל וכלל, אי"כ אין לו קריאה עצמית אלא שקריאתו מתקיימת ע"י שם אי"ד. אמנם הגישה הרווחת בדברי הרמב"ם, שלפנינו שתי דעות בלבד. דעת הרמב"ם בעצמו (ואני אומר על שניהם הוא נסקל) ודעת הרמ"ה שאינו נסקל אלא על שם יקוק.

ע"י למשל, מני"ח מצוה ע: "המברך שם הוי"ה ב"ה בעדים, לכולי עלמא חייב סקילה... והמברך שם אי"ד וכו". לפי"ז אין שיטה הסוברת שחייב רק על אדנות בלבד. וכבר מצאנו כן בראשונים, ע"י סמ"ג ל"ת טז: "...ואמרין בפרק ד' מיתות אין המגדף חייב סקילה עד שיפרש את השם המיוחד, פירוש בכתיבתו ויש אומר אף בקריאתו וכו". קשה להכריע בדבר מתוך לשון ספר החינוך (מי ע): "... כגון מה שפירשו שאין החיוב עד שיפרש את השם המיוחד שהוא יו"ד היא וי"ר היא, או של אלי"ף דל"ת נו"ן יו"ד כדעת קצת מפרשים". גם מתוך עיון במקור הלכה זו קשה למצוא סימוכין לשיטה שלישית: איתא בסנהדרין ס, א: "איכא דאמרי, אמר רב אחא בר יעקב: שמע מינה (מהשימוש במשנה בלשון יכה יוסי את יוסי כרמו לשם ה') שם בן ארבע אותיות - נמי שם הוא. - פשיטא, יכה יוסי את יוסי תנן מהו דתימא עד דאיכא שם רבה, ומילתא בעלמא הוא דנקט, קא משמע לך".

הרמב"ם שסובר בכל מקום (ראה מו"נ פ' סא-סג ובפ"מ בשבועות) ששם המיוחד הוא שם הוי"ה (ולא שם בן י"ב או מ"ב אותיות) מוכרח לפרש שינמי"ב בא לכלול שם אדנות בנוסף לשם אחר (הוי"ה). הרמ"ה סבור ששם רבה הוא שם בן מ"ב או י"ב אותיות ובאו לחדש שאף מגדף בשם הוי"ה חייב. ולכאורה מלשון הגמ' עמ"י מוכח שחייבים על יותר משם אחד. ויש להעיר מירושלמי סנהדרין פ"י ה"א: "אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו וכי ר' יעקב בר אחא אמר נכתב ביו"ד ק"י ונקרא באל"ף דל"ת", משמע שדין לא כשם שאני נכתב אני נקראי זהה עם איסור הוגה את השם באותיותיו וייתכן שלפ"ז צורת הקריאה (בוה"ז בגבולין) הוא רק באדנות ולא ביקוק וצ"ע.

ב] רבנו הלל סובר שאדנות זו קריאה של שם יקוק והרי זה ממש כשם המיוחד וכשיש הו"א בגמי בסוטה שברכת כהנים בכינוי בהכרח שהכונה לשאר כינויים ולא לאדנות. ואכן בדברי רבנו הלל נזכרו שמות א-ל, אלקים, צבאות ולא אדנות! ואילו תוסי סוברים שאדנות אינה קריאה של השם הנכתב אלא הלכה שהואיל וא"א לקרוא את השם הנכתב יש הלכה לומר כתחליף אדנות. ולכן חייבין להחליף יקוק בתחליף שהוא אדנות.

ג] י"ל שהרמב"ם הני"ל סובר כרבנו הלל (שאדנות זה שם מיוחד) ולפיכך מגדף באדנות חייב סקילה כמו מגדף ביקוק ואילו הרמ"ה סובר כתוסי שאדנות אינו שם המיוחד אלא כינוי בלבד ולכן מגדף באדנות אינו נסקל.

ד] אמנם צ"ע ממש"כ הרמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ו הלכה ב (גירסת הדפוסים):

"ושבעה שמות הם, השם הנכתב יו"ד ה"א וא"ו ה"א והוא השם המפורש, או הנכתב אדני, ואל, אלוה, ואלקים, ואלקי, ושדי, וצבאות, כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו לוקה".
מבואר שאדנות אינו בכלל שם המפורש¹⁵ ודברי הרמב"ם סותרים לכאורה. לגבי מגדף כלל הרמב"ם אדנות בחיוב סקילה ואילו לגבי איסור מחיקת השם הגדיר הרמב"ם אדנות בכלל הכינויים?

ה] יש לתרץ ההלכות הני"ל כך:

יש לחלק בין אמירת אדנות כשכתוב יקוק לבין שם אדנות כשאכן כתוב כך. לגבי איסור מחיקת השם, אדנות אינו אלא כינוי כי המדובר בשם אדנות הכתוב והוא בוודאי אינו תחליף לשם יקוק ורק לאמירת אדנות כצורת קריאת יקוק יש חשיבות של שם המיוחד, ולכן המגדף חייב. במילים אחרות - באיסור מגדף מתייחסים לאמירה ובאיסור מחיקת השם ההתייחסות היא לכתובה¹⁶.

15. כך העיר הרב שפירא. נראה שדייק כן מכך שהרמב"ם הגדיר יקוק כשם המפורש ואח"כ עבר למנות את שאר השמות כשבראשם אדנות; לאחר הבאת דברי הגר"א שפירא, נדון, אי"ה בדברי הרמב"ם הללו לקמן.

16. יש להעיר בדברי תוסי שבועות לה, ע"ב (נדפס בעמ' א) על דברי הגמ': "תי"ר: כתב אלף למד מאלקים, יק מיקוק - ה"ו אינו נמחק, שין דלת משדי, אלף דלת מאדני, צדי בית מצבאות - ה"ז נמחק", כתבו תוסי: "בפרי"ח גרס א"ד מן השם אינו נמחק: תימה דמאי שנא מצ"ב מצבאות ושי"ד משדי דנמחקין לפי שאין שם בפני עצמו ושמה משום דשם המיוחד הוא יש להחמיר בו יותר". לפנינו שיטת ר"ח ששם אד בכתבתו נחשב לשם המיוחד, ולאור שיטה זו אפשר להציע שכך גם כונת הרמב"ם בה"ל הני"ל ושם אדנות כקריאת יקוק הוא שם המיוחד ואף שם אדנות הנכתב מקבל מעמד מיוחד בעקבות הדין של ילא כשם שאני נכתב אני נקרא (וע"ע תוסי ע"ז יח, ע"א ד"ה הוגה השם). כבר נזכר בגוף המאמר שלאדנות מעמד מיוחד והדבר ניכר בדברי ר"ח ששם אדנות הוא שם המיוחד ולכן שם הו"י"ה מוחלף בשם אדנות בלבד.

[ו] לעיל הסברנו שהרמ"ה סובר שאדנות אינו קריאה של יקוק אלא תחליף בלבד ולכן חולק על הרמב"ם והמגדף אינו נסקל אלא ישתמש בשם יקוק. יש שהציעו ביאור אחר לשיטת הרמ"ה (הגרי"ז על הרמב"ם, ויבלי"ט הרב שפירא שם):

י"ל שגם הרמ"ה מודה לרמב"ם שקריאת אדנות לשם יקוק היא ממש קריאת הכתוב, אך המגדף האומר אדנות אין זה קריאה של שם כתוב ואין מה שיחול על אמירה זו דין שם המיוחד ולפיכך אינו חייב סקילה. ז"א אף שאמירת אדנות מבטאת שם הנכתב (יקוק), אך זאת רק במקום שכתוב יקוק וקוראים אדנות, המגדף תוך כדי אמירת אדנות אינו אומר זאת כצורת קריאה כלשהי ולכן אין לחייבו עד שיאמר בפרוש שם יקוק. ואילו בדעת הרמב"ם י"ל שהוא, כנראה, סובר שהואיל ואדנות היא צורת קריאת שם יקוק המגדף באמירתה נחשב למגדף בשם המיוחד.

אמנם לכשנעניין בדברי הרמ"ה באגרותיו¹⁷ לחכמי לונל, נראה שלא זה טעמו. נציע ציטוט אחד מדבריו: "הלכך על כרחין אין המגדף חייב אלא על יוד הא ואו הא כדקתני בהדיא המגדף אינו חייב עד שיפרש את השם, דאלמא שם המפורש בעינן... וכבר ברינא דאלף דלת נון יוד לא מקרי שם המפורש. הלכך הא דקתני בבביתא וחכמים אומרים על שם המיוחד במיתה ביד הא ואו הא בלחוד קאי. דאיהו לחודיה הוא דמקרי שם המיוחד כדמיברר ממתניתא דפרק אלו נאמרין דקתני או אינו אלא בכינוי תלמוד לומר ושמו את שמי שמי המיוחד לי והיינו יוד הא ואו הא כדברירנא...".

מכל דבריו ניכר שאדנות אינו אלא כינוי ולא במגדף בלבד, וכן מוכח מכך שמביא ראיה לדבריו מהסוגיא בסוטה בענין נשיאת כפים. ולכן יש להעדיף את הפירוש הראשון שהוצע למחלוקת הרמב"ם והרמ"ה (לעיל סעיף ג).

[ז] עדיין יש להעיר שמדברי רבנו הלל עולה, לכאורה, חידוש להלכה ולפיו בנשיאת כפים בגבולין אפשר לברך בכינויים ואילו הרמב"ם (שהוסבר לעיל, סובר כמותו) כתב בהלכות תפילה (יד, י) שבגבולין מברכים באדנות (בלבד)? הרב שפירא מיישב מדברי רבנו הלל הם בהסבר ההו"א בלבד ע"ש טעמו ונימוקו.

17. עניין זה נידון באגרות הרמ"ה בכמה מקומות, ראה סימנים יג, כח, נ וסז, וע"י בכסף משנה במקום. האור שמח מרחיב בענין ומבאר את שיטת הרמב"ם מהשגות הרמ"ה. נציין להערה אחת של הא"ש - כשהז"ל מתייחס לשם משמות הקודש כינויי יש להבחין בין כינוי לבורא לבין כינוי לשם המפורש. לדעתו הרמב"ם מחלק בברור בין אדנות לשאר שמות ואף אם נזכר שאדנות הוא כינוי הרי זה כינוי לשם המפורש ע"ש. וכעין זה ראה בשו"ת חת"ס ח"ו (השמטות ס"י קצב). וע"ש שהחתי"ס סבור שהרמב"ם מחייב מגדף באדנות הואיל והוא שם המיוחד שקראו אדם הראשון (על פי תוס' בחולין סו, ע"ב ד"ה כל בשם מדרש רבה) ע"ש.

רמב"ם הל' יסודי התורה פ"ו הל' ב

לעיל הובאו דברי הרמב"ם בהל' יסודי התורה ויש לחזור ולעיין בהם (גיי מהד' פרנקל):

"ושבעה שמות הם, השם הנכתב יוד הא ואו הא והוא השם המפורש, או הנכתב אלף דאל¹⁸ נון יוד, ואל, ואלוה, ואלהים, ואהיה, ושדי, וצבאות. כל המוחק אפילו אות אחת משבעה אלו, לוקה".

הרב שפירא שליט"א הסיק מדברי הרמב"ם: "הרי שאדנות אינו בכלל שם המיוחד", ומכוח זה נתקשה במסקנתו בהל' עבודה זרה לפיו הרמב"ם משוה בין יקוק לאדנות (עי' לעיל).

אמנם יש שהסיקו בדיוק להיפך מדברי הרמב"ם. עיי למשל בשיעורים לזכר אבא מארי ח"ב (בעניין מחיקת השם) שהגרי"ד סולובייצ'יק הסיק מלשון הרמב"ם שיקוק ואדנות (הנכתב) נחשבים כשם אחד וזה לשונו: "ואעי"פ שקדושה זו [של שם יקוק] חלה על קריאתו, והלאו של לא תעשון וגוי משתייך לכתיבתו, מ"מ קדושת שם הוי"ה משתקפת בו גם בכתיבתו".

נראה שדיוק זה מבוסס על שתי נקודות - לשון הרמב"ם "או הנכתב", וכן ממנין 'שבעה' הנזכר בדבריו על אף שהולך ומונה שמונה שמות. לגבי רשימת השמות קיימות גירסאות שונות בדברי הרמב"ם וכבר התלבט בדבר זה הכס"מ ואכמ"ל בשמות השונים הנזכרים כאן.

אמנם לגבי המנין העיר הכס"מ כד: "יומ"ש רבינו שהם שבעה ובפרטן אתה מוצא שמונה היינו משום דא"ד וי"ה שם אחד ולא דמו לא"ל וכי דהכא א"ד הוא נקרא אף כשהוא נכתב [יקוק]. אמנם בהמשך דבריו כתב שמצא נוסח הנדפס בונציה ושם נמנים שבעה שמות בלבד ולכן - "ונוסחא נכונה היא [ויש בה שני יתרונות, והיתרון הבי הוא-] ואין אנו צריכים לידחק למנות שם החוי"ה ושם אדנות אחד". הרי שהכס"מ סבר שאם גורסים כפי שלפנינו המסקנה היא שיקוק ואדנות נמנים כשם אחד ויש בכך דוחק.

יש לציין שבספר המוגה של הרמב"ם (כת"י הנטינגטון) רשומים שמונה שמות. (הגר"א בגליון השו"ע דן בדברי הרמב"ם אך לא בנקודה הנידונית לפנינו). מעתה עולה כי הרמב"ם מזהה אדנות עם יקוק ולא רק במקום שאדנות היא צורת הקריאה של יקוק אלא גם במקומות בהם נכתב אדנות!

18. על פי הנוסח ברמב"ם פרנקל וע"ש בילקוט שינויי נוסחאות.

לסיום פרק זה נציין לדברי בעל ה"אשכול", הלי ספר תורה (מהדורת אלבק):
 "אמר מר רב סעדיה שמוותיו של הבי"ה הנעתקין ממדותיו, כגון בורא
 יוצר ואדון רחום וחונן ונוקם, אם טעה הסופר וכתבן שלא במקומן
 נמחקין. ושמותי העקרים אם טעה וכתבן שלא במקומן אין נמחקין,
 והם ששה, יי הנכתב בי"ה, יה, אל, אלהים, שדי, אהיה. ונשאל ממר רב
 האיי ז"ל על כך, ואמר שהזכיר עוד בהלכות אלוה, והזכיר עוד אליף
 דל"ת, ובודאי שמות הללו שניהם אין נמחקין, אלא כי אלוה אפשר
 לומר שהוא בכלל אלהים לשומם שבעה, ואפשר לומר כי הוא שם
 בפני עצמו ונמצאין אלו שמונה, כי אליף דל"ת לא הזכירו מר רב
 סעדיה".

בעל ה"אשכול" סבר שאין מקום למנות אדנות ויקוק כשם אחד לגבי איסור
 מחיקת השם¹⁹.

יקוק - אלקים

ישנם מקומות שכתוב בתורה שם יקוק והקריאה על פי המסורת אינה
 באדנות אלא אלקים. לדוגמא:

"אֲדֹנָי יְקֹוֹק אֱתָהּ תַחֲלוּת לְתַרְאוֹת אֵת עֲבָדֶיךָ אֵת גְּדֻלָּתְךָ וְאֵת יְדֹת הַתְּזַקָּה אֲשֶׁר מִי אֵל
 בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ" וכו' (דברים ג' פס' כד).

הרמב"ן במקום מביא את דברי רש"י שכתב: "אֲדֹנָי יְקֹוֹק - רחום בדין, לשון
 רש"י. [עיי' שם 'יקוק' משמעויותו רחמים ואילו שם 'אלקים' קשור במידת
 הדין].

ולא השגיח הרב כי השם הראשון הוא כתוב באליף דל"ת והשני הוא כתוב
 ביו"ד ה"א, שבו אמרו כל מקום שנאמר ה' זו מידת רחמים, אלקים זו מידת
 הדין.

אבל השמות הנזכרים כאן, אדון במדת רחמים. וכך אמרו ב"ילמדנו" וכו'.

רש"י פירש השמות כקריאתן²⁰ (ולכן התייחס לשם הנכתב יקוק עפ"י
 קריאתו במקום זה - אלקים), ואילו הרמב"ן פרש על פי הכתיב. הגרי"ז (על
 התורה) התייחס למחלוקת רש"י ורמב"ן כך:

19. במהדורת אויערבך גרס בסוף הציטוט הנ"ל תוספת דברים - הפניה לדברי חז"ל ילא כשם
 שאני נכתב אני נקראי ובהערות נחל אשכול רצה לבאר שציטוט זה בא כנימוק להשמטת
 שם אדנות ע"י רס"ג, הואיל והא נמנה כשם אחד עם יקוק.

20. עיי' בפרשני רש"י ובראשם בדברי הראי"ם.

"אולי י"ל דלדעת רש"י דבאמת הא דדרשינן לא כשאני נכתב אני נקרא שבאה בזה ההלכה דהשם הנקרא הוא קריאתו של השם הנכתב זהו רק הקריאה של א"ד וכמבואר בגמ' נכתב אני ב"י"ק ונקרא בא"ד.

ופרש"י דשני שמות למדו, שם הכתיבה ושם הקריאה דהיינו הקריאה של א"ד וזהו שם המיוחד, אבל כשאנו קוראין אותו אלקים אין זו קריאתו של השם הנכתב רק הוא כמו כל קרי וכתוב שבתורה שאין הקרי קריאתו של הכתיב רק היא קריאה אחרת לגמרי והכא נמי הכא הכתיב הוא ב"י"ק אבל הקריאה אחרת לגמרי.
ואינה קריאתו של השם הנכתב, ולכן ס"ל לרש"י דהשם אלקים דהכא היא ב"י"ק אבל הקריאה הכא הוא שם אחר לגמרי ולא השם הנכתב".

המורם מדברי הגר"י, שקיימת הבחנה ברורה בין שני מצבים: המצב הרגיל בו שם יקוק נקרא אדנות ומקרים חריגים בהם שם יקוק נקרא אלקים. כשאומרים אדנות הרי זו קריאת הכתוב ואילו אמירת 'אלקים' מתייחס ליקוק (הנכתב) כיחס בין כל קרי וכתוב.

[אגב, ברור שהגר"י סבור שקרי וכתוב אינו קרי של הכתיב, וכבר נשאל רבי משה פיינשטיין מדברי הגר"י הללו ראה שו"ת אגרו"מ או"ח ח"ד סי' כד]²¹.

כוונה באמירת השם בתפילה

בעקבות דברי הגר"י, יש מקום לעיין בדברי השו"ע והגר"א בתחילת שו"ע או"ח:

המחבר פוסק בסימן ה סעיף א:

"יכוין בברכות פירוש המלות. כשיזכיר השם, יכוין פירוש קריאתו באדנות שהוא אדון הכל, ויכוין בכתבתו ב"י"ד ה"א שהיה ותהו ויהיה..."

21. ראה ספר "הררי קדם" ח"ב בעניין וידוי בשם המפורש, שמביא מהרמב"ם הלי תשובה פ"א ה"א א שיש להתוודות באמירת אנא השם [ע"ש מקור לדברי הרמב"ם ודן בדבריו המניח ואכמ"ל]. והעיר, שהרמב"ם כתב 'אנא השם' כדי לרמוז על שימוש בשם המפורש ככהן גדול בבית המקדש ואין זה מהלי מקדש אלא מהלי וידוי, והוסיף שפשוט שאין לקיים כן בגבולין, מפני ההלכה של י"א כשם שאני נכתב אני נקראי ובגבולין י"ל אדנות. ואמנם העיר על משיכ בסי' ליקוטי מהר"ח ליישב מנהג אשכנז שאינו מזכיר שם ה' בוידוי ש"ל שיוצאים באמירת 'אלקינו ואלקי אבותינו ולנו', העיר הגר"י סולובייצ'יק, אינו כן כי רק אדנות מהווה צורת קריאת שם המיוחד. [יש להעיר שבספר המוגה לא כתוב אנא השם אלא השם נכתב י'].

המחבר דורש שתי כוונות בשעת אמירת שם יקוק: כוונת השם הנכתב (יקוק) וכוונת השם הנקרא (אדנות)²². לעומתו, סובר הגר"א, שאין צורך לכוין שתי כוונות ואף בשם יקוק יכוין לצורת קריאתו באדנות בלבד. (אמנם בפסוק ראשון של ק"ש יש לכוין אף לשם הנכתב, עיי' משני"ב ס"ק ג בשמו). יש מקום לתלות מחלוקתם בנדון הנ"ל. מסתבר שמי שסובר שאדנות זו קריאת הכתוב לא ידרוש שתי כוונות ויסתפק בכוונת השם הנקרא כי ההלכה היא לקרוא כך את הכתוב ואילו הסובר שקריאת אדנות אינה קריאת שם יקוק אלא נאמרת במקומו (כי אי אפשר אחרת) ידרוש (או עכ"פ ייתכן וידרוש) כוונת השם הנקרא ואף את כוונת השם הנכתב. (שוב ראיתי שייתכן וענין זה מרומז בדברי האגרו"מ או"ח ח"א סי' לב אות ו).

לסיכום

א] קיימות שתי גישות ביחס בין קרי לכתוב. האם קוראים את הקרי מתוך הכתוב או שקריאה זו היא כקריאה בעל פה.

ב] קיימות שתי גישות ביחס בין שם יקוק הכתוב כך לבין צורת הקריאה - אדנות.

שיטת תוס' לפי האגרו"מ, רבינו הלל לפי המנחת אברהם, רש"י לפי הגר"יז ורמב"ם בדיני מגדף - אדנות היא צורת הקריאה של השם יקוק. שיטת רבנו הלל לפי האגרו"מ, תוס' לפי המנחת אברהם והרמ"ה בדיני מגדף היא שאין זו קריאת הכתוב אלא תחליף.

ג] שם אדנות הנכתב - הרב א' שפירא שליט"א נוקט שאין דינו כיקוק והגר"י"ס נקט, על פי רמב"ם (יסוה"ת ו, ב) שדינו כיקוק ואולי תלוי הדבר בחילופי הנוסחאות שמביא הכס"מ.

ולסיום - פתחנו בדברי חז"ל במסכת פסחים:

"ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". ושמו אחד, מאי אחד, אטו האידנא לאו שמו אחד הוא? - אמר רב נחמן בר יצחק: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה - נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעולם הבא כולו אחד - נקרא ביו"ד ה"י, ונכתב ביו"ד ה"י".

²² העירני הרב צבי אי סלושץ שמצאנו כיוצא בזה בשם האר"י ז"ל. וזה לשון ספר 'נגיד ומצוה' למקובל רבי יעקב חיים צמח (לובלין, תרפ"ט עמ' 8 בשם האר"י): "תזהר בכל פעם שתברך ותוציא שם הוי"ה מפיך תכוין לכלול ביחד בי שמות הוי"ה ואדני"י. והענין כי הלא בכתבו הוא הוי"ה ובקריאתו אדנות"י.

נסיים בתפילה כי נזכה לאותו יום בהיר בו השם הנכתב והשם הנקרא
יתאחדו והגילוי האלקי יהיה בלי כל חציצה²³, בבחינת - ה' אחד ושמו אחד²⁴.

23. יעויין במדרש תהלים: ר' חייא בר אידי אמר למה היו אומרים השם הנכבד בבהמ"ק ככתבו ובמדינה בכנויו, ליראה את השם הנכבד והנורא שנאמר (תהלים פ"ז) נכבדות מדובר בך עיר האלהים סלה, השם הנכבד מדובר בך כלומר במקדש ככתבו אבל במדינה בכנויו וכו'. אך מסתבר שהדברים משלימים זה את זה דאליה מדוע לעולם הבא נכתב ונקרא ביקוק?

24. אם המעמד המיוחד של שם אדנות נובע מהיותו צורת קריאת השם המפורש, יש להסתפק אם דין זה ישתנה לעתיד לבוא; האם לדעת הרמב"ם, שסובר שמגדף בשם אדנות בסקילה, לעתיד לבוא ישתנה דין זה? או שמא נאמר שלעתיד לבוא אין צורך בהעלמת השם וקריאתו ככתיבתו, אך אדנות לעולם תשאר צורת קריאת השם? ועי' משייכ בשו"ת אגרו"מ חלק או"ח א סימן לב (ד"ה אך יקשה):

"ואף שאר"י בר יצחק בפסחים דף כ, ע"א דלעולם הבא כולו אחד נכתב ביו"ד הי"י ונקרא ביו"ד הי"י לבד שאין זה נוגע לעולם הזה, הנה או לא יהיו סוטות בעולם שכולם יהיו צדיקים, עיין בתוסי' ובתו"י יומא דף יג ד"ה הלכה משייכ בשם ר"ח כהן".
הצליח לפסחים דף נו, ע"א כתב כך: "ואומר אני שאין הכוונה שיבוטל שם אל"ף דלית חלילה אבל כך הפירוש כי שם אל"ף דלית מורה כי הוא אדון והכל עבדיו וזה מורה על